

OSMANLI DÖNEMİ FİYAT POLİTİKASI VE FİYATLARIN TAHLİLİ

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ÖZTÜRK*

GİRİŞ

Tarih ilminin konusu, zaman içinde insan olduğuna göre, insanın bütün faaliyetlerine esas olan düşünce, yaşayış tarzı, inanç sistemi, kültürel değerleri, üretim ve tüketim biçimleri, kısaca maddî ve manevî unsurları, bu unsurların kaynağı, gelişmesi ve sonuçları, tarihin de konusunu teşkil eder. Böylece tarihi, sadece bir takım siyasî ve askerî zaferler yekünü veya sülâle tarihleri olarak ele almak, tarihin hakiki manası ve mahiyeti ile bağdaşmaz. Bu haliyle tarih, ne “faydalanılan” ve ne de “ders alınması gereken bir ilim” olmaktan çıkar. O halde, “faydacı” ve “ders alınması gereken tarih”, bir “bütün” olarak telâkki edilen tarihtir. Bir “bütün” olarak ele alınan tarih, zamanla ihtisaslaşarak, siyasî, hukuk tarihi, eğitim tarihi, müesseseler tarihi, askerî tarih ve iktisat tarihi gibi, konularına göre uzmanlık alanlarına ayrılmıştır.

İktisadın, günümüzde olduğu gibi, geçmişte de, devletlerin hayatlarında vazgeçilemeyen bir unsur olduğu bilinmektedir. Devletlerin dışta siyasî ve askerî üstünlüklerini sürdürebilmeleri, içte, mamur bir ülke, müreffeh bir cemiyete sahip olmaları, bu varlık ve üstünlüğün devamında iktisadî yapının mahiyeti önemli bir etkidir. İktisadî düzenin mahiyetini, paranın durumu, ticaret hacmi, üretim miktarı gibi hususlar belirler. Aynı zamanda fiyatlar da iktisadî hayatın en önemli göstergelerinden biridir. Zira yukarıda sayılan iktisadî faaliyetlerin işleyiş tarzı, iyi veya kötü sonuçları, hemen fiyatlara gözle görülebilecek derecede yansır. Paranın tağşişi, ticaret hacminin veya üretimin düşmesi fiyatları olumsuz yönde etkilerken, paranın istikrarlı seyri, veya üretimin artması, fiyatlara da bir istikrar getirecektir.

İşte bu açıdan büyük önemi haiz olan fiyat tarihinin araştırılması, bugüne kadar her nasılsa ihmal edilen önemli bir boşluğu dolduracağı gibi, tarihimize yeni boyutlar kazandıracığı da şüphesizdir.

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ.

I. OSMANLI FİYAT POLİTİKASI

Çağına göre siyasi, askerî ve iktisadî bakımdan mükemmel bir sistem kuran Osmanlı İmparatorluğunun dayandığı iki temel unsur vardır ki, bunlardan biri, kaynağını islam dininden alan “İslam Hukuku”, diğeri de geleneksel “Türk Tôresiydi”. Bu ikilikten olmuş olmalı ki, Osmanlı imparatorluğunun idarî, hukukî ve iktisadî düzeni hakkında ileri sürülen fikirlerde, çoğunlukla her iki unsurun sınırlarının tespit edilemediği ve yer yer birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Devletin İslamî prensiplere bağlı olmasından dolayı, hemen her konuda ve giderek genelde Osmanlı devlet düzeninin “teokratik” bir düzen olduğu hükmüne varılmaktadır. Bu cümleden olarak, fiyat politikası ve iktisadî düzenin de şer’i esaslara dayandığı görüşü yaygındır. Öyleyse öncelikle, İslam fiyat politikasının mahiyeti belirlenmeli, sonra da Osmanlı fiyat politikasıyla karşılaştırılmalıdır.

A. İslam Fiyat Politikası

Fiyat, mübadelede verilen bir servetin karşılığı, alınan veya alınabilen servet veya para miktarı¹ olduğuna göre, islam iktisadında, doğrudan fiyat politikasını belirleyen herhangi bir nass yoktur. Ancak halk arasındaki alış-verişi düzenleyici ayet ve hadisler vardır. İslam fiyat politikasını istidlal yoluyla sözkonusu ayet ve hadislerden çıkarmak mümkündür.

“Birşeyi ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru terazi ile tartın. Böyle yapmak sonuç itibariyle daha güzel ve daha iyidir”² ve “insanlardan kendileri birşey ölçerek aldıkları zaman tam alan, ama onlara birşeyi ölçüp tartarak verdiklerinde eksik tutanların vay haline”³ ayetlerinde açıkça görüldüğü üzere, ölçü ve tartılara uyulması, eksik tartmaktan kaçınılması, böyle olunca her bakımdan sonucun daha iyi olacağı ve aksine davrananların uhrevî cezaya çarptırılacakları belirtilmektedir. Öyleyse burada beliren birinci husus, ölçü ve tartılara uymak zaruretidir.

“Her kim hile eder, mağşuş şeylerle bizi aldatırsa, o, bizden değildir”⁴ ve Peygamberimizin (S.A.S.) aldatıldığını söyleyen bir sahabiye “Sen de bir şey almak istediğinde, islam dininde (hile) aldatmak ve aldanmak yok-

¹ Friedrich Falke, Umumi İktisat (Çev. Ş. Raşit Hatipoğlu), Ankara, 1938, s. 79.

² Kur'an-ı Kerim, 17/35.

³ Kur'an-ı Kerim, 82/1-3.

⁴ Muhyiddin Nevevî, Riyazu's-Salihîn (Çev. H. Hüsnü Erdem), c. 3, Ankara, 1972, s.

tur de”⁵ hadis-i şerifleri, alışverişteki ikinci hususiyeti, yani hile ve aldatmanın yasak olduğunu ortaya koymaktadır.

“Müşteri kızıştırmayın (alıcı ile satıcı arasına girip kendisini alıcı gibi göstererek) müşteriye aldatmak için bir metanın değerini arttırmaya çalışmayın”⁶ hadis-i şerifi de müşteri kızıştırmanın yasak olduğunu belirtmektedir. Başka bir hadis-i şerifte de, yeminin kerahet olduğuna değinilerek şöyle denilmektedir: “Alış-verişte yemin, malın sürümüne medar olabilirse de, hakikatte kazancın bereketini götürür”⁷.

Alış-verişte aracıya yani simsara da yer olmadığı çeşitli hadislerle dile getirilmiştir. “Şehirlinin köylüye-velev ki o, ana baba bir kardeş olsun-simsarlık ederek onun malını (ücretle) satması yasaktır”⁸. Bir başka hadis-i şerifte de “satılık eşyasıyla pazara gelen köylüleri (pazar dışında) karşılayıp (mallarını) satın almayın, şehirli de köylünün namına onun malını satamaz”⁹ buyurulmuştur.

Böylece burada, islam fiyat politikasının dördüncü bir özelliği ortaya çıkmaktadır ki, o da aracının yani simsarın olmayışıdır.

İslam fiyat politikasında önemli bir halkayı da ihtikârın yasaklanması oluşturur. Bununla ilgili pek çok hadis-i şerif vardır, ancak biz burada bir kaçını vermekle yetineceğiz:

“Her kim ihtikâr eder, elbette o asidir, günahkârdır”¹⁰.

Muhtekir ne fena kuldur, Allah-u Teâlâ es’arı ucuzlatırsa herifin keyfi kaçır, yükseltirse o zaman ferahlar”¹¹.

“Her kim müslümanların medar-ı maişetleri üzerinde ihtikâr ederse, Allah o muhtekire cüzzam illeti ile iflas şeameti ulaştırır”¹².

“Her kim galâ kasdıyla halkın erzakını kırk gün ihtikâr ederse, Allah’ın ahd ü mîsakından uzaklaşır, Allah da ondan berî olur”¹³.

⁵ Riyazu’s-Salihîn, c. 3, s. 161.

⁶ Riyazu’s-Salihîn, c. 3, s. 161.

⁷ Riyazu’s-Salihîn, c. 3, s. 251.

⁸ Sahih-i Buharî, c. 6, s. 471, Riyazu’s-Salihîn, c. 3, s. 287.

⁹ Sahih-i Buharî, c. 6, s. 476, Riyazu’s-Salihîn, c. 3, s. 288.

¹⁰ Buharî, c. 6, s. 448.

¹¹ Buharî, c. 6, s. 449.

¹² Buharî, c. 6, s. 449.

¹³ Buharî, c. 6, s. 449.

Resullah (S.A.S.) bir kere bir palas ve bir kadeh satmak istemişti.

— Bu kilimle kadehi almak isteyen var mı? diye huzurda bulunanlara sordu. Orada bulunan bir zat:

— Bu ikisini ben bir dirheme aldım, dedi. Bu defa Nebi:

— Bir dirheme kim ziyade eder? diye sordu. Diğer bir sahabi de:

— İki dirheme aldım dedi ve Resulullah da bu ikisini iki dirheme bu sahabiye verdi¹⁴.

Bu hadis-i şeriften de açıkça anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamberin bu satışı “müzâyede usulü” ile satıştır. Buna dayanarak başta İmam Malik ve İmam Şafii (R.A.) ve diğer ulema, müzâyedenin caiz olduğu üzerinde ittifak halindedirler.

Buraya kadar yapılan izahları özetlersek, islam fiyat politikasının dayandığı temelleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ölçü ve tartılara riayet etmek esastır.
2. Alış-verişte hile yapmak ve aldatmak yasaktır.
3. Alış-verişte ihtikâr yasaktır.
4. Aracı ve tefecilere yer yoktur.
5. Spekülasyon yaratmak caiz değildir.
6. Müzâyede ile alış-veriş caizdir.

Fakat dikkat edilirse, öteki islam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı imparatorluğunda da uzun yüzyıllar uygulanan “Narh Sistemi” hakkında kesin deliller bulunmamaktadır. Aksine bir hadis-i şerifte “Hiç şüphe yok ki, fiyat tayin eden, (az vererek) kısan, (çok vererek) yayan, rızıklandırıcı ancak Allah’tır”¹⁵ buyurularak, eşyaya narh vermenin caiz olmadığı belirtilmektedir. Hal böyleyken, daha sonraki ulemadan bazıları, et ve yağdan başka yiyeceklerde, halkın zarara uğramaması için, narh koymayı hoş karşılamışlardır. Ayrıca “mübayaa fiyatı” ile ilgili olarak aynı şekilde kesin hükümler görülmektedir.

¹⁴ Buharî, c. 6, s. 449.

¹⁵ İbrahim-i Halebî, Mülteka el-Ebhur (Müt. Mustafa Uysal), c. 4, İstanbul, 1973, s. 167.

O halde “narh sistemi” menşe itibariyle belki şer’î olmayabilir. Ama islamiyetin başıboşluğa, düzensizliğe, haksız kazanca karşı olan disiplin ve düzen anlayışına uygun düşmektedir. Mübayaa fiyatının da narh gibi menşe itibariyle şer’î olup olmadığı konusu şimdilik kesin olarak tespit edilememiştir. Ama bu usulün de örfî olması kuvvetle muhtemeldir.

Netice olarak, narh ve mübayaa fiyatlarının, örfî olmakla beraber, islama aykırı olmadıklarını, müzayede ve öteki serbest fiyatların da şer’î olduklarını söylemek mümkündür. Piyasa fiyatları, bir yerde şahsın hukukuna dahil olduğundan ve tarafların rızası esas bulunduğundan, bu tür fiyatlar da şer’î fiatlardır.

B. Osmanlı Fiyat Politikası

Osmanlı fiyat politikasını, devletin genel olarak siyasî, hukukî ve iktisadî anlayışı ve örgütlenmesi dahilinde, bir bütün içerisinde aramak gerekir. Çok geniş bir coğrafi alana hakim olan Osmanlı imparatorluğu, şer’î ve örfî hukuka dayalı güçlü bir merkezî otoriteye sahipti. İdarî sistemi, sahip olduğu coğrafyanın, tabiî, tarihî ve etnik özelliklerine göre farklılıklar gösterirken, idaresi altında yaşayan topluluklar arasında hiçbir fark gözetilmez, aksine, teb’a, “padişaha Allah’ın bir emaneti” olarak görülürdü. Öyleyse bu anlayışa sahip olan devlet, bir taraftan halkını koruyup gözetirken, öte yandan da esnaf teşekküllerinin hak ve menfaatlerini de koruyacaktı. Her ikisi arasındaki bu hassas dengeyi korumak, elbette devletin başta gelen görevlerindendi.

Devletin, fiyat politikasını belirlerken, uygulamada genel olarak iki türlü fiyat politikası izlediği görülmektedir. Umumu veya devleti ilgilendiren hususlarda, idarenin fiyatları belirlediği bilinmektedir. Buna “*Müdahaleci*” bir tutum demek mümkündür. Bu tutum daha ziyade, “paranın resmî kurunun belirlenmesinde”, genellikle yılda iki defa (daha fazla, hatta aylık olabilir) verilen “narh”ta ve ordunun, İstanbul’un veya başka şehirlerin iaşesi için çıkarılan zahire, canlı hayvan veya diğer bazı maddelerin (güherçile, bakır, arpa, odun, kömür vb.) alımında yayınlanan “mübayaa” emirlerinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak, umumu, veya devleti değil de, sadece tarafları ilgilendiren hususlarda ise, devletin “*serbest*” denebilecek bir politika izlediğine şahit olunmaktadır. Belki de bu tür fiyatlar, ahvâl-i şahsiyyeye dahil olduğundan ve devletin ahvâl-i şahsiyyeye müdahale etmeme hususundaki anlayış ve kararlılığından dolayı, devletin müdahalesinden uzak kalmışlardır.

Netice olarak, Osmanlı dönemi fiyatlarını menşee ve mesnedleri itibarıyla ele alırsak, kur, narh ve mübayaa fiyatlarının şer'î olmamakla birlikte, *şeriate dayandırılmış örfî fiyatlar*, serbest ve müzayede fiyatlarının da *şer'î hukuka dayalı fiyatlar* olduğu söylenebilir.

II. OSMANLI İKTİSADINDA FİYATLARIN KAYNAKLARI

A. Kaynakların Tanıtımı

İmparatorluğun genişliğine, iktisadî faaliyetlerin çeşitliliğine göre, fiyatların kaynakları da çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu kaynaklar, bütün devirler için geçerliliklerini korumamaktadırlar. Kaynakların tahliline girmeden, fiyatların yer aldığı kaynakları kısaca tanıtmak gerekmektedir.

a. Tahrir Defterleri

Yeni fethedilen bir bölgenin iktisadî ve sosyal kapasitesini ortaya çıkarmak ve ona göre bir düzenleme yapmak amacıyla tutulan Tahrir defterlerinde, konumuza esas olan bazı fiyatlar bulunmaktadır. O bölgenin kaza ve köylerinin hâsılları, alınabilecek vergi miktarları, zamanın para değeri (genellikle akçe olarak) üzerinden hesaplanmıştır. Tahrir geleneği XVII. yüzyıldan itibaren terkedilmiştir.

b. Mühimme Defterleri

Merkezden taşraya yazılan muhtelif belgelerin (emir, ferman, hüküm vb.) birer suretlerinin bulunduğu Mühimme defterlerinde, fiyatlarla ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Burada çoğunlukla bir bölgeden istenen zahire, canlı hayvan veya diğer bazı maddelerin fiyatları bulunmaktadır. Atama beratlarının suretlerinden de, bu göreve atananların ücret ve diğer istihkakları belirtilmektedir.

c. Muhasebe Defterleri

Çeşitli kalemlerde (bütçe, imaret, inşaat) tutulan muhasebe defterlerinde de, bazı maddelerin fiyatları bulunmaktadır. Fakat bu defterlerden aynı malın fiyatını yıllar itibarıyla izlemek mümkün değildir.

d. Evkaf Defterleri

Bütün vakıfların tahrirlerinin yazıldığı Evkaf defterlerinde, vakfın mal varlığı, kira ücretleri, gelirleri ve vakıf görevlilerinin ücret ve istihkakları

hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vakıf tahrir defterlerindeki fiyatlar da, sadece tahririn yapıldığı yıl için geçerli olup, sonraki yıllar için sistematik bilgiler bulunmamaktadır.

e. Gümrük Tarife Defterleri

Yabancı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları gereğince karşılıklı olarak tutulan Gümrük Tarife Defterleri, bu bakımdan önemli kaynaklardır. Ancak bu defterler de tutulduğu dönem için kıymeti haizdirler. Burada da aynı kalem malların fiyatlarını yıllık olarak takip etmek mümkün değildir. Ayrıca bu defterlerin başka bir özelliği de, ihraç ve ithal malların cins, kalite ve menşelerini değişik ölçü ve tartı birimleriyle vermesidir.

f. Şer'yye Sicilleri

Kadı tayin edilen bütün kazalarda, devlet ile halk arasında pek çok yetki ve görevle mücehhez olan Kadılar tarafından tutulan Şer'yye Sicilleri, Kadıların görev ve sorumlulukları alanına giren her türlü belge ve bilgiyi ihtiva etmektedir. Bu meyanda her türlü fiyat ile ilgili kur, narh, mübayaa, müzayede ve rayic fiyatlarıyla ilgili belgeler bulunmaktadır. Ayrıca kalpazanlık, fiyatların kontrolü vb. gibi hususlara ait bilgileri de ihtiva etmektedirler. Üstelik sicillerde, öteki defterlerin aksine, o kazaya ait fiyatları yıllık, hatta aylık olarak takip etmek mümkün olduğu gibi, bu fiyatları öteki kazalarla da mukayese etmek mümkün olmaktadır. Siciller, Kadılık kurumunun statüsü ile birlikte Tanzimata kadar bu özelliklerini korumuşlardır. Bu tarihten sonra ise, genellikle tereke ve ilâmları ihtiva eden defterler durumuna gelmişlerdir. O halde XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar mahallî fiyat araştırmalarında Şer'yye Sicilleri en önemli kaynaklardır denebilir.

g. Salnâmeler

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayınlanan vilayet, askeriye ve ilmiye gibi salnâmelerde de, fiyat cinsleri bulunmaktadır. Fakat bu fiyatlarda da hareketlilik yoktur.

h. Gazete ve Dergiler

Özellikle XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başları için fiyatlar bakımından gazete ve dergiler önemli birer kaynaktır. Fakat gazetelerin çoğunlukla İstanbul ve bazı büyük şehirlerde yayınlanması, yayınlanan bu gaze-

telerin de çeşitli sebeplerden dolayı zaman zaman kapanmaları, fiyat incelemelerini hem bütün Türkiye'ye teşmil etmeyi ve hem de kesintisiz olarak sürdürmeyi engellemektedir.

i. Ticaret Borsası Sicilleri

İmparatorluğun son dönemleri fiyat tarihi için en önemli belgeler Ticaret Borsası Sicilleridir. Hemen hemen Anadolu'nun bütün önemli şehirlerinde kurulan Ticaret Borsalarının kayıtlarından, hububat, gıda maddeleri, canlı hayvan, sanayi ürünlerinin fiyatlarını bulmak mümkün olmaktadır. Bu sicillerin dağınık illerin borsalarının mahzenlerinde perişan vaziyette bulunması, ilmî bir tasnife tabi tutulmamaları, önemli bir kayıp olarak görülmelidir.

j. Konsolos Raporları

Avrupa devletlerinin imparatorluğun değişik merkezlerinde kurdukları Konsolosluklarda görevli Konsolosların, ülkelerine yazdıkları raporlar da fiyat incelemelerinde önemli birer kaynaktır. Fakat bu raporlarda teferruat yoktur. Sadece ilgisi olduğu zaman veya gerekli görülürse bazı maddelerin fiyatları verilmiştir. Bu raporlarda daha çok transit geçen malların umumî dökümleri yapılmaktadır.

k. Tarihler ve Seyahatnameler

Özel tarihler ve Vakanüvis tarihlerinde veya seyahatnamelerde de nadiren de olsa bir iki cümle ile dönemin fiyatları hakkında bir takım bilgiler bulunmaktadır. Fakat bu eserler de sistemli fiyat araştırmalarına kaynak olmaktan uzaktır. Sadece konuyu teyid etmesi bakımından kullanılabilirler.

B. Kaynakları Tahlili

Osmanlı dönemi fiyat araştırmalarının kaynakları, genel olarak yukarıda sayılan belge gruplarıdır. Bu kaynakların tahlilini ise şu şekilde yapmak mümkündür.

Tapu tahrir, Muhasebe, Mühimme ve Evkaf defterleri, yazıldıkları tarihler için geçerlidirler. Bu tür defterlerde hareketlilik yoktur, statiktirler. Yani burada geçen bir malın fiyatını, yazımdan iki ay sonra veya bir yıl sonra bulmak mümkün değildir. Aksine bu defterlerin verileri, bazan yanıltıcı da olabilir. Mesela, XVI. yüzyılda tesis edilen bir vakıf, 10 akçe ile

günlük et ihtiyacını karşılayabiliyordu. Fakat XIX. yüzyıla gelindiğinde, halâ vakfın şartnamesinin değişmediği ve 10 akçenin et ihtiyacı için tahsis edildiği görülmektedir. Oysa XIX. yüzyılda artık akçe tedavülden kalkmıştır. Aynı şekilde XVI. yüzyılda vakıf cami in imamlığına günlük 2 akçe ile imam tayin edildiği, bu rakamın gene XIX. yüzyılda da değişmediğine şahit olunmaktadır. Demek ki, belli bir amaç için tutulan tahrir, muhasebe, mühimme, evkaf defterlerindeki fiyatlar yanıltıcı olmaktadır. Gümrük tarife defterlerindeki fiyatlar ise, halka yansıyan fiyatlar değildir. Fiyatı verilen malın giriş veya toptan fiyatıdır.

Şer'iyeye Sicillerine geçen fiyatlara gelince, yukarıda da değinildiği gibi, canlı, hareketli ve birbirleriyle mukayese imkânı olan fiyatlardır. Yani fiilen uygulanan fiyatlardır. Kaza yönetici ve ileri gelenlerinin tespit ettiği narh ve narha uyulması için gösterilen gayretler, bu fiyatların resmen cari olduğunu gösterir. Sicillere yansıyan mübayaa emirlerinde, mübayaa fiyatlarını görmek ve bu fiyatları rayic fiyatlarla karşılaştırmak mümkündür. Tereke ve serbest fiyatların her türlüşünü gene sicillerde aramak gerekir. *O halde, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, fiyat tarihi araştırmalarında Şer'iyeye Sicilleri en önemli kaynaklardır.*

Salnâmeler, Konsolos raporları ve gazeteler de bu konuda önemli bilgiler verirlerse de, sistemli ve mukayeseli bir fiyat araştırması için yeterli değildirler. Aynı şekilde yeri geldikçe bir iki cümle ile bazı maddelerin fiyatlarını veren tarihler ve seyahatnameler de yeterli değildir. Gene de bu eserlerin incelenmesinde fayda vardır.

İmparatorluğun son dönemleri için de, yukarıda değinildiği gibi, Ticaret Borsalarının sicilleri önemli kaynaklardır. Ancak bu sicillerin de derlenip tasnif edilmeleri ve araştırmacıların istifadesine sunulmaları bir zarurettir.

III. OSMANLI İKTİSADINDA TESPİT EDİLEN FİYATLARIN TAHLİLİ

İktisat tarihimizin önemli bir ögesini oluşturmasına rağmen, fiyat tarihi konusunda yapılan araştırmaların azlığı dikkati çekmektedir. Bu konuda dolaylı veya doğrudan bir takım araştırmalar yapılmıştır. Fakat bu araştırmaların büyük bir kısmı, ya iktisat tarihi üzerine verilen eserlerin ilgili bölümünü oluşturmakta, veya "narh" ve "muhasebe" defterlerinin ya-

yınından ibarettir¹⁶. Yalnız Ömer Lütfi Barkan'ın bu konudaki çalışmalarını zikretmeden geçemeyeceğiz.

İktisat tarihi alanında pek çok eser veren Ömer Lütfi Barkan, bu konuda da uzunca bir makale yayınlamıştır¹⁷. XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri başlıklı bu makale, fiyat tarihi incelemelerinde kıstas kabul edildiğinden, burada birkaç cümle ile üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Söz konusu araştırmanın hedefi, Türkiye'de fiyat hareketleri olduğuna göre, hiç olmazsa Türkiye'nin değişik bölgelerinden önemli birer merkez in fiyatlarının incelenmesi gerekirken, araştırmanın sınırlarının Edirne ve İstanbul'u aşmadığı görülmektedir. Sadece İstanbul ve Edirne'ye ait imaret kayıtlarına dayanarak, elde edilen sonuçları bütün Türkiye'ye teşmil etmek mümkün müdür? Kanaatımızca böyle bir genelleme mümkün değildir. Anadolu'nun değişik bölgelerindeki vilayetlerin fiyat hareketleri de ele alınmalıydı. O halde bu makalenin adı, "İstanbul ve Edirne'de Gıda Maddelerinin Fiyatları" olabilirdi.

Merhum, söz konusu makalesinde, Türkiye fiyat tarihi için hazırlık safhası olarak tanımladığı çalışmalarını, bazı imaretlerin muhasebe bilançolarını yayınladığını belirtmektedir. Gerek adigeçen makalesinin kaynaklarına ve gerekse bu amaçla yayınladığını söylediği muhasebe defterlerine bakılacak olursa, Barkan'ın daha çok imaret muhasebe kayıtlarını esas kaynak olarak kabul ettiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim kendisi de makalesinde, narh fiyatlarının, hükümetin empoze etmek istediği fiyatlar olarak değerlendirmekte, onun için imaret muhasebe kayıtlarının daha güvenilir olduğunu söylemektedir.

Bilindiği gibi, narhlar, bir kazada Kadının başkanlığında esnaf temsilcileri, âyan ve vucûh-ı memleketten oluşan meclis tarafından genellikle yıl-

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarında Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, c. I., Sayı 1-2, Ankara, 1964, s. 235-377, "Fatih Camii ve İmaret tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İÜİFM*, c. 23, s. 297-341., *Süleymaniye Camii ve İmaret İnaatı (1550-1557)*, c. I-II, Ankara, 1972-1973, "Edirne Askeri Kassamına Ait tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, c. III, Sayı 5-6, Ankara, 1968, s. 1-479. Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. I, Sayı 1, 2, 3, s. 36-40 54-56 50-53. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983. Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara, 1982.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136, Ankara, 1970, s. 557-607.

da iki defa (daha fazla olabilir) verilen fiyatlardır. Bu fiyatlar, devletin resmî fiyatlarıdır. Kaldı ki, imaretlere alınan erzak, gene carî olan bu fiyatlarla satın alınırdı. Mütevellinin tayin ettiği kâtip, vekil harç veya başka bir görevli tarafından bakkal, kasap v.s. esnaftan, zamanın narh fiyatı ile erzak alınmaktaydı. Yani narh fiyatları, resmî makamlar tarafından empoze edilen fiyatlar değil, aksine carî olan fiyatlardır. Resmî makamlar narhın korunmasını sıkı bir şekilde kontrol eder, narha uymayan esnafı çeşitli cezalara çarptırırdı. Resmî fiyatların dışında serbest veya karaborsa fiyatları vardı. Fakat bu, resmî fiyatların olmadığı veya güvenilmez olduğu anlamına gelmez.

Sözünü ettiğimiz makalede, sadece bazı gıda maddelerinin fiyatları esas alınarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bunlar buğday, un, pirinç, arpa, sadeyağ, zeytinyağı, bal, et, tuz, üzüm, safran, karabiber ve odundur. Üstelik bu maddeler de Süleymaniye, Fatih ve II. Bayezid imaretlerine ait fiyatlardır. Oysa Barkan'ın yapmaya çalıştığı geçim endekslerinin en az hata ile yapılabilmesi için, bütün gıda ve zaruri ihtiyaç maddelerinin incelenmesi gerekirdi. Bu meyanda konfeksiyon mamulleri (bez, çuha, ayakkabı, ipek, yün vs.), aydınlatma aracı olan mum, temizlik maddesi olan sabun, hayvan yemi olarak kullanılan saman ve pek çok alanda kullanılan demir ile inşaat malzemelerinin fiyatları incelenmemiştir. En önemlisi usta, işçi, kalfa, çırak gündeliklerine yer verilmemiştir. Ücretler verilmeyince, bir ailenin sofrasına, o günkü fiyatlarla ne kadar gıda maddesinin kaç akçe ile alındığını hesaplamak ve dolayısıyla yıllara göre Fiyat-Ücret bağıntısını izlemek mümkün değildir. Sadece 6 nolu cetvelde Yeniçeri ve Sipahilerin 1527-1670 yılları arasında aldıkları ücretlerin toplamı ile bunun bütçe içindeki oranları verilmiştir (s. 603) ki, bu da ücretleri halk tabakalarına yansıtmaktan uzaktır.

Öyleyse fiyatlar gibi özel ve değişken bir konuda yapılacak araştırmanın boyutlarının daha geniş tutulması, sadece bir fiyat türüne ve kaynağa bağlı kalınmaması gerekmektedir. İşte bu amaçla yukarıda fiyatların kaynakları verilmeye çalışılmıştır. O halde bütün bu kaynaklarda karşımıza çıkan kaç türlü fiyat vardır, bunların durumu ve güvenilirliği nedir? Şimdi adigeçen belgelerden tespit edilen fiyat türlerinin tahliline geçebiliriz.

1. Ülkede tedavülde olan altın ve gümüş paraların, vezin ve fiyatları, devlet tarafından belirlenir, verilen rayic sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Herhangi bir fiyat değişikliğinde ise, durum fermanlarla bütün imparator-

luğa ilan edilirdi. İşte bu fermanlarda belirtilen sikke fiyatları, devletin resmî fiyatlarıdır. Ancak devletin resmî fiyatlarından farklı olarak, sikkelerin piyasa fiyatlarının olduğu bilinmektedir.

2. Hububat ve canlı hayvan için de zaman zaman imparatorluğun çeşitli bölgelerine *mübayaa emirleri* gönderilirdi. Yalnız mübayaa emirlerinde belirtilen fiyatların, gerçekte çok düşük tutulduğu görülmektedir. Bunun *Sür-sat* uygulamasının bir sonucu olduğu kanaatindeyiz. Hububat ve canlı hayvan fiyatlarının o günkü asıl rayic fiyatlar olarak karşımıza çıkan Tereke defterlerinde aramak daha isabetli görünmektedir.

3. Şehirlerde uygulanan narhlar, resmî fiyatlar olup, bütün gıda ve zarurî tüketim maddelerinin fiyatları ile usta, kalfa, çırak ve işçi gündelikleri yer almaktadır.

4. Ölen bir şahsın mal varlığının saptandığı ve vârisleri arasında paylaştırıldığı Tereke defterleri de, fiyatlar konusunda önemli bilgileri kapsamaktadır. Buna rağmen tereke fiyatlarının, Kadının resm-i kısmeti yükseltmek için, dökümü yapılan malların fiyatlarını yüksek tuttuğu endişesiyle güvenilemeyen, aldatıcı fiyatlar olduğu görüşü yaygındır¹⁸. Oysa mukayeseli olarak yapılacak bir araştırmada, terekelerde geçen fiyatların, malın cinsine göre değişiklik arzettiği görülecektir. Terekede ferman veya narha tâbi bir mal varsa, ferman veya narhta belirtilen fiyatına bağlı kalınmaktadır. Yani başka bir deyişle, Kadı, resmî fiyata tâbi malların fiyatlarında herhangi bir değişiklik yapamamaktadır.

Mesela, Ankara'da 1801 tarihli bir terekede, 13 Mısır Nısfıyyesi 26, 6 Mısır Zer-i Mahbubu 24, 11 İstanbul Nısfıyyesi 27,5 kuruş olarak hesaplanmıştır¹⁹. Gerçekten de bu tarihte Mısır Nısfıyyesi 2, Mısır Zer-i Mahbubu 4, İstanbul Nısfıyyesi de 2,5 kuruştur²⁰. Aynı şekilde Kayseri'de 1799 tarihli başka bir terekede, 10 tane İstanbul Zer-i Mahbubuna 50, 6 tane Mısır Zer-i Mahbubuna 24 kuruş değer verilmiştir ki, İstanbul Zer-i Mahbubu 5, Mısır zer-i Mahbubu da 4 kuruştur²¹.

Bu uyum sadece altın fiyatlarında değil, narha tâbi gıda ve ihtiyaç maddelerinde de mevcuttur. Mesela Ankara'da 10 Ocak 1798 (22 recep

¹⁸ Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", *Belleten*, XLI/161, 1977, Ankara, s. 66.

¹⁹ *Ankara Ser. Sic.* No: 195, Bel. 188.

²⁰ *Ankara Şer. Sic.* No: 195, Bel. 151.

²¹ *Kayseri Şer. Sic.* No: 176, s. 22.

1212 tarihli narh ile 28 Mart 1798 (10 Şevval 1212) tarihli terekedeki bazı maddelerin mukayesesi yapılırsa, aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır²²:

Eşyanın Cinsi	Miktarı (1 Kıyye)	Narh Fiyatı (Akçe olarak)	Tereke Fiyatı (Akçe olarak)
Bal	1	114	120
Siyah Üzüm	1	20	18,5
Ağda	1	40	30
Fındık	1	44	36,5
Badem	1	132	120
Keçiboynuzu	1	24	24

Görüldüğü gibi, narh fiyatları ile tereke fiyatları arasında büyük bir paralellik vardır. Cüz'i bazı sapmaların olması, malın kalitesinden veya terekeyi yazan kâtibin kalite ve fiyat anlayışından kaynaklanmaktadır.

Ancak hiçbir resmî kurala bağlı olmayan ev eşyası (yatak, yorgan, halı, kilim, şamdan, mangal, kitap, tüfenk vs.) fiyatları serbest fiyatlardır. Öyle dahi olsa, bu fiyatlar da o günkü rayic fiyatlardır. Demek ki, tereke fiyatları, bütünüyle aldatıcı değil, resmî rayic fiyatları içeren güvenilir fiyatlardır.

5. Taşınır veya taşınmaz (ev, bağ, bahçe, dükkân, toprağın tasarruf hakkı) bir malın *müzâyede* (açık artırma) usulü ile satıldığı veya kiralandığı görülmektedir. Bu satışlardaki fiyatlar, resmî fiyatlar olmayıp, piyasa fiyatlarıdır.

6. İki kişinin karşılıklı olarak anlaşmak suretiyle, taşınır veya taşınmaz bazı mal alış-verişlerindeki fiyatlar da serbest piyasa fiyatlarıdır.

7. Narhlarda, hizmet beratlarında ve nafaka hüccetlerinde belirtilen ücretler de kesin ve resmî fiyatlardır.

Böylece ferman, emir, berat ve narhlarda geçen fiyatlar resmî, müzâyede, satış ve terekelerdeki bazı fiyatlar da serbest piyasa fiyatlarıdır.

²² Dr. Rifat Özdemir, *XIX, Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s. 253.

SONUÇ

Osmanlı dönemi fiyat tarihi araştırmaları için, öncelikle bu dönemde cârî olan fiyatların hukukî kaynakları izah edilmeli ve uygulanan politika- nın çerçevesi çizilmeliydi. Bu makalenin sınırları içerisinde, Osmanlı fiyat politikası ve kaynağı, bunun islam hukuku ile bağılantısı üzerinde durul- muştur. Sonuçta Osmanlı döneminde cârî olan bütün fiyat türlerinin şer'î olmadığı, *narh*, *kur* ve *mübayaa* fiyatlarının örfî, *müzayede* ve *serbest* fiyatların şer'î temellere dayandığı görülmüştür. Devletin fiyatlar üzerindeki kontrolü ise, bazen *müdahaleci* ve bazen de *serbest* bir tutum arzemiştir.

Çok değişik belgelerde mevcut olan fiyat türleri incelendiğinde, bütün bu kaynakların sistemli bir fiyat tarihi araştırmaları için yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kaynaklardan Şer'iyye Sicilleri istisnadır. Zİra sicilleri, sürekli, hareketli ve sistemli olduklarından, fiyatların devamlı ola- rak izlenmesinde çok önemli kaynaklardır. Ayrıca fiyatların kontrolü, es- naf-halk ilişkilerine ait belgeler de sicillerde yer almaktadır. Bu yönüyle de siciller fiyat tarihi araştırmalarında en önemli kaynaklardır.

Son olarak bütün bu belgelerde geçen muhtelif fiyatların tahlili yapılmış, kur, narh, mübayaa, müzayede, tereke ve serbest olmak üzere 6 çeşit fiyat tespit edilmiştir. Bunlardan kur, narh ve mübayaa fiyatlarının resmî, tereke fiyatlarının yarı resmî, müzayede ve serbest fiyatların piyasa fiyatları oldukları görülmüştür. Tereke fiyatlarının zannedildiği gibi, aldatıcı ve güvenilmeyen fiyatlar olmadığı, aksine hem resmî fiyatları ve hem de rayic fiyatları ihtiva eden önemli belgeler olduğu ortaya konmuş olmaktadır.